

Uluslararası Silah Ticareti ve Savunma Harcamaları International Arms Trade and Military Expenditures

Mustafa Ali GÜLER¹

Dr. Zülfükar Aytaç KİŞMAN² **

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Düzeltilme tarihi: 25 Eylül 2020

Kabul tarihi: 02 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Silah Üretimi,
Uluslararası Silah Ticareti,
Savunma Harcamaları.

ÖZ

Güvenlik insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. Günümüzdeki güvenlik kavramı bireyi, toplumu ve devletleri de kapsayan geniş bir kümedir. Güvenliğin ulusal ve uluslararası düzeyde sağlanabilmesi için, devletlerin kendilerini savunabilme kabiliyetlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Savunma her türlü tehdide karşı kendini korumak olarak tanımlanabilir. Hızla gelişen teknoloji savunma sanayisinde de etkilerini göstererek, savunma harcamalarını dinamik bir hale getirmiştir. Devletler, kendi güvenliklerini sağlayabilmek için bu hızlı gelişen teknolojiye ayak uydurmalı, doğru ve stratejik savunma yatırımları zorundadır. Bu çalışmada uluslararası silah ticaretiyle ilgili bilgiler verilmekte, savunma harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması yapılmakta, Dünyada savunma harcamalarıyla ilgili çeşitli bilgiler sunulmaktadır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received August, 30, 2020

Received in revised form September, 25, 2020

Accepted October, 02, 2020

Keywords:

Arms Production,
International Arms Trade,
Military Expenditures.

ABSTRACT

Security is one of the most basic needs of human beings. The concept of security today is a wide set that includes the individual, society and states. In order to ensure security at national and international level, states need to improve their ability to defend themselves. Defense can be defined as protecting yourself against all kinds of threats. The rapidly developing technology has also shown its effects in the defense industry, making military expenditures dynamic. In order to ensure their own security, states must keep up with this rapidly developing technology and have to make accurate and strategic defense investments. In this study, information about the international arms trade is given, definition and classification of military expenditures are made, and various information about defense expenditures in the world are presented.

¹ Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, guler.mustafaali@gmail.com

² Fırat Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, aytac@firat.edu.tr

Giriş

Toplumlarda, iyiliğe, mutluluğa, yaşam doyumuna ulaşma gibi kavramlar eski dönemlerden beri tartışılmaktadır. Ancak bu kavramların bilimsel çerçevede irdelenmesine yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlanılmıştır. Yeni ölçme yöntemleriyle, biyolojik, psikolojik ve sosyal etmenlerin, bu kavramlara etkileri incelenmesiyle bu kavramlar daha da önem kazanmıştır. Yaşam doyumunu; kişinin kendi hayatını, duygusal ve bilişsel olarak değerlendirmesi şeklinde tanımlanmıştır. (Şimşek, 2011:2)

Kişinin yaşam doyumunu sadece belirli bir alandaki doyumla değerlendirmektense, hayatının tamamını etkileyen fiziksel ve sosyal alanlardaki tatmini açısından değerlendirmek doğru olur. Yaşam doyumunu, kişinin kendisine çizdiği hedefleri gerçekleştirme derecesi olarak düşünüldüğünde, kişinin kendini gerçekleştirmesinin, yeterli bir doyumla, yani genel bir yaşam memnuniyetiyle orantılı olduğu görülmektedir. (Kula ve Çakar, 2015:193)

Sosyal bilimci Maslow, ihtiyaçlar piramidi teorisinde, insan yaşamındaki gereksinimleri en temel ihtiyaçlardan başlayarak basamaklayıp anlatmıştır. Teoriye göre, temel basamaktan başlayıp, ihtiyaçlar karşılandıkça üst basamağa geçilecek, ihtiyaçlar karşılanmadan basamak atlanamayacaktır. En üst basamakta ise kişisel tatmin, yani kendini gerçekleştirme sağlanacaktır.

Maslow, ihtiyaçlar piramidinde, yeme-içme, uyku gibi fiziksel ihtiyaçlar basamağından sonra güvenlik basamağı olduğundan, bireylerin güvenlik ihtiyacı giderilmeden, bir üst basamağa geçemeyeceğinden bahsetmektedir. Üst basamağa geçemeyen, yani güvenliği sağlanamayan bireylerin ve toplumların, ait olma ve sevgi, değer ihtiyacı ve nihayetinde kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarını karşılamaları mümkün olmamaktadır.

Günümüzde bireylerin güvenliğinin yanında devletlerin genel güvenliğinin de sağlanması ihtiyacı vardır. Temel manasıyla güvenlik kavramı, vatanın müdafaasına lüzum kalmayacak tedbirlerin alınması demektir. Ulusal güvenlik, diğer ülkelerin askeri saldırılarından korunma, devletin bağımsızlığı ve bütünlüğünü koruma odaklıdır. Düşmanları caydırmak ve ihtiyaç durumunda kullanılmak üzere savunma yatırımları yapmak da ulusal güvenliğin gereğidir. Uluslararası alanda güvenlik, toplumların ve devletlerin yaşantılarını ve benliklerini özgür bir şekilde sürdürme kabiliyetidir. (Tanrıverdi, 2010:6-7)

Eski çağlarda güvenlik insan gücüyle sağlanmaktayken günümüzde ulusal ve uluslararası alanlarda güvenlik silahlarla sağlanmaya başlamıştır. Bu da devletlerarasında bir silahlanma yarışı başlatmıştır.

Bu çalışmada bireylerin ve devletlerin güvenliğini sağlamak için yapılan silahlanma yarışı, silahların üretimi, uluslararası silah ticareti ve savunma harcamaları hakkında bilgiler verilmektedir.

Birinci Bölüm

Teknolojik Gelişmeler Işığında Silah Üretim Sanayi

Günlük hayatta teknolojinin gelişmesi üretim, iletişim, ulaşım, taşımacılık, bilişim teknolojileri, ticaret, turizm, tarım, hayvancılık ve daha birçok alanda yenilikler ve kolaylıklar getirmiştir. Hizmet sektörlerindeki bu gelişim ve yeniliklerin etkileri savunma sanayisinde de kendini göstermiştir.

Geçtiğimiz yarım yüzyılda savunma sanayi üretimi devletlerin tekeline çıkarılarak daha çok özel sektöre devredilmeye başlanmıştır. Bilişim teknolojilerinin ve elektroniğin hızlı gelişmesiyle rekabet güçlerini ellerinde tutmak isteyen bu özel sektör kuruluşları, birleşerek veya daha küçük şirketleri bünyelerine dahil ederek, savunma sanayisinde büyük bir atılım gerçekleştirmişlerdir. Böylece savunma sanayisi ve silah üretimi birkaç büyük şirketin tekeline geçmeye başlamıştır. Başka şirketlerin piyasaya girmeleri çok zordur. Müşteriler sadece birkaç şirket arasından seçim yapmak zorunda kalmıştır. Savunma sanayisinin müşterileri, hizmet sektöründeki gibi halk değil, devletlerdir. Satılan ürünler özel ve stratejik ürünlerdir. Dolayısıyla bu alandaki teknolojik gelişmeler, tüm politikalara yön vermektedir. (Yayım, 2006:1-3)

Savunma sanayi şirketleri, üretim yerleşkelerini; yeni pazarlara açılacakları, insan gücünün ucuz, vergilerin az olduğu, çevreyle ilgili sorumluluklarının az olduğu, çalışan personele ilişkin düzenlemelerin zayıf olduğu, üretimle ilgili çeşitli izinlerin kolay alınabildiği yerlere kurmuşlardır. Ülkelerin silah üretimleri, ihracatları, ithalatlarıyla; bu işlemleri nasıl, hangi fiyata ve kimlerle yaptıklarıyla, kendi silah sanayisine ne kadar teşvik verdikleriyle ilgili konuları düzenleyen uluslararası herhangi bir kısıt yoktur. (Tanrıverdi, 2010:142)

Sanayi Devriminden sonra teknolojiye hızlı gelişme, güvenlik problemlerine yeni çözümler sunmuş ancak daha büyük problemleri de beraberinde getirmiştir. Savaşlarda makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla, savaşlar şekil olarak büyük değişikliklere uğramışlardır. Öncelikle sivil halk ya da asker ayrımı ortadan kalkmaya başlamıştır. Silah üretimi yapan şirketlerin gelişmesiyle bir istihdam oluşmuş, fakat o silahları üreten insan, üretilen o silahların hedefi haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri güçler ile sanayi arasında sıkı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Öyle ki; bu ilişkide bir aksaklık yaşandığı zaman artık askeri gücün de bir önemi kalmayacaktır. (Yayım, 2006:40)

Dünyada savunmaya ayrılan bütçenin büyük çoğunluğu, silahların üretim ve modernizasyonuna harcanmaktadır. Dünya çapındaki savunma teknolojileri hakkında bilgiler veren ABD dergisi "Defence News" verilerine göre ABD'li silah şirketleri 2019 yılında toplam 559 milyar ABD doları tutarında bir silah satışı gerçekleştirecek ihracatta birinci sırayı almıştır. İkinci sırada 358 milyar dolarlık satışla Çin yer almaktadır. 2019 yılında yapılan toplam silah satışlarının %47,27'sini 41

ABD’li şirket, %27,11’ini ise 8 Çin’li şirket gerçekleştirmiş, geri kalan %25,26’lık kısmınıysa diğer 22 ülkenin savunma şirketleri gerçekleştirmiştir.

TABLO 1: 2019 Yılında Dünyada Silah Üretimi Yapan En Büyük 10 Şirket Ve Silah Satışları (Milyon ABD Doları)

Şirketler	Ülke	2019 Savunma Geliri (Milyon ABD Doları)
1 Lockheed Martin	ABD	\$56,606.00
2 Boeing	ABD	\$34,300.00
3 General Dynamics	ABD	\$29,512.00
4 Northrop Grumman	ABD	\$28,600.00
5 Raytheon Company	ABD	\$27,448.00
6 Aviation Industry Corporation of China	Çin	\$25,075.38
7 BAE Systems	İNGİLTERE	\$21,033.27
8 Çin North Industries Group Corporation Limited	Çin	\$14,771.60
9 L3Harris Technologies	ABD	\$13,916.98
10 United Technologies Corp	ABD	\$13,090.00

Kaynak: www.defensenews.com, Top 100 for 2020, 2020

TABLO 2: 2019 Yılında Dünyanın En Büyük 100 Silah Üreticisi Şirketin Ülke Bazında Yaptığı Silah Satışları (MİLYON ABD DOLARI)

Ülkeler	Şirket Sayısı	2019 Yılında Şirketlerin Elde Ettiği Savunma Geliri (Milyon ABD Doları)	2019 Yılında Şirketlerin Elde Ettiği Toplam Gelir (Milyon ABD Doları)
Amerika	41	277408,41	559456,73
Çin	8	94998,85	358860,21
Hollanda/ Fransa	1	11266,57	78916,36
İngiltere	10	37254,61	76648,48
Fransa	4	23528,71	60504,78
Güney Kore	4	7413,34	48853,62
Japonya	1	6570	37670
İtalya	2	12792,01	21977,05
Rusya	2	12666,5	13198,17

Almanya	3	5767,23	12311,13
İsrail	3	9808,65	11362,65
Türkiye	7	6235,29	6970,11
Singapur	1	1685,8	5790,36
Brezilya	1	775	5463
Hindistan	2	4100	4790
İsveç	1	3185,19	3747,29
İspanya	1	633,57	3586,5
Norveç	2	1284,69	3313,5
Hollanda	1	2798,45	2798,45
Kanada	1	1001,08	2724,55
İsviçre	1	886,86	2015,59
Avustralya	1	1289,64	1324,47
Finlandiya	1	522,64	568,09
Belçika	1	548,16	548,16
Genel Toplam	100	524421,25	1323399,25

Kaynak: www.defensenews.com, Top 100 for 2020, 2020

Silah ihracatında lider konumda olan ABD, teknolojinin ABD’ye aktarılması ve yeni teknolojiler elde edilmesi adına elinden gelen her türlü çabayı gösterirken, elindeki teknolojik bilgilerin ülke dışına çıkmaması için çeşitli her türlü tedbiri alarak teknolojiye üstünlüğünü elinde tutmaktadır. (Yayın, 2006:81)

Uluslararası Silah Ticareti

İkinci Dünya Savaşından sonra ABD, bir yardım programı oluşturarak, elinde kalan ihtiyaç fazlası silahları geliştirmekte olan ülkelere dağıtıp bu ülkeleri güçlendirmiştir. Öyle ki 1950-1967 arasında ABD’den ihraç edilen silahların %75’ini bu bağış silahları oluşturmuştur. Gelişmekte olan ülkeler kendi varlıklarını silahların varlığıyla özdeşleştirmeye başlamış ve bir anlamda silah bağımlısı haline getirilmiştir. Oluşturulan bu silahlanma alışkanlığı, eski silah stoklarını tüketip yeni silahlar üretmeye başlayan ABD için yüksek kar getirili bir pazar ortamı oluşturmuş ve böylece silah ticareti başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği dünyadaki güç dengesinin dağılımında belirleyici olmuşlardır. Uluslararası silah ticareti bu ülkelerin siyasi tutumlarına göre değişiklikler göstermiştir. Uluslararası ilişkilerde silah ticaretinin rolü, üç etkene bağlı olarak değişkenlik gösterir. İlki; daha kompleks savunma sistemlerinin üretilmesinin ve geliştirmesinin maliyetleri artarken, pazar sadece birkaç ülkenin kontrolündedir. Örneğin 1950-1972 arasında Üçüncü Dünya ülkelerine büyük silahların %86’sı sadece Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa tarafından sağlanmıştır. İkincisi; silah ihracatı daha çok hükümetler tarafından belirlenir ve bütün savunma harcamalarıyla ilgili yetkili merci hükümetlerdir. Üçüncüsü; iki büyük güç olan ABD ve Sovyetler Birliği’nin silahları, genellikle hibe etmesi veya çok cüzi ücretlere satmasıdır. (Tanrıverdi, 2010:130-131)

İkinci Bölüm

Savunma ve Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması

Savunma Harcamaları

Savunma vatanın ve milletin egemenliğini, her türlü tehdide karşı korumak olarak tanımlanabilir. Savunma hizmeti de devlete karşı yapılacak bir saldırının engellenmesi; yapılan saldırılarla mücadele edilmesidir. Bunların gerçekleşebilmesi için barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için yatırımlar yapılması gerekmektedir. Barış döneminin sona ermesi durumunda, gerçekleşecek savaşın şeklini, şiddetini ve yoğunluğunu, yapılan bu yatırımlar belirleyecektir. Savunma hizmeti vermek, devletin temel görevlerindedir. Kamu harcamalarındaki savunmayla ilgili hizmetler için ayrılan kısma, savunma harcamaları denilmektedir. (Tuncay, 2017:24-25)

Savunma harcamalarına, ülkelerin çoğunda toplam kamu harcamaları içerisinde, eğitim ve sağlık harcamaları da dahil, birçok kalemden daha büyük bir pay ayrılır. (Giray, 2004:182-183)

Savunma hizmeti bireyler arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın, tüm halkın eşit bir şekilde faydalandığı bir haktır. Herhangi birinin bu hizmetten mahrum bırakılması söz konusu olamaz. (Taş vd, 2013: 661)

Savunma harcamaları stratejik ve politik öneme sahip kamu harcamalarıdır. Bu harcamaların üretime bir katkısı olmasa da vazgeçilmezdirler. Söz konusu harcamaların azaltılmaları da mümkün değildir. (Kaya, 2006:9)

Savunma harcamaları, devletlerin bağımsızlıklarını devam ettirebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için, gerektiğinde refahlarından da vazgeçip, milli gelirden ayırdıkları bütçedir. Savunma harcamaları; savunma hizmetindeki askeri ve sivil personel harcamalarından, savunma ile ilgili araç ve gereçlerin üretimi, temini, bakımları, savunma tesislerinin ve binalarının inşası, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) harcamaları gibi kalemleri kapsamaktadır. (Tuncay, 2017:24)

Devletlerin askeri güçleri ile ekonomik güçleri arasında bir ilişki vardır. Savunma harcamalarının her biri devleti güçlendirirken, ülkenin konforundan da bir şeyleri eksiltmektedir. (Kaya, 2006:6-7)

Müdahil olunabilecek savaşlar için yapılan hazırlıklar, savaş sonucunda açılması muhtemel yaraları sarmak için yapılacak masraflar ya da savaş sonrasında normal hayata tekrar geçiş için yapılan masraflar, ülkelerin savunma maliyetlerini artırmaktadır. Devletler savunma alanındaki yenilikleri takip etmek ve bu alanlarda yatırımlar yapmak, sahip oldukları kıt kaynaklarını ve bütçelerinin büyük kısımlarını savunmaya ayırmak zorundadır. (Baran, 2018:60)

Savunma harcamaları ile ilgili araştırmalarda, araştırmacıların karşısında iki problem vardır. Bunlar;

savunma harcamalarının tanımlanması ve bu harcamalara ilişkin istatistiki bilgilere ulaşma problemidir. (Giray, 2004:183)

Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Savunma harcamalarının akademik ve uluslararası alanda standart bir tanımı olmadığı için ve devletlerdeki silahlı unsurların ve kurumların, diğer devletlerde bire bir karşılığı olmadığı için, devletlerin savunma harcamalarıyla ilgili bir standarttan da bahsetmek zordur. Örneğin bazı ülkelerde polis ve jandarmanın görevleri arasındaki ayırım net değildir. Bu yüzden standart tanım yoktur. Bu konudaki anlaşmazlık, NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler (UN)'in yaptığı tanımlarda da görülüyor. (Giray, 2004:184)

Bu kuruluşlar içerisinde en kapsamlı tanım, Birleşmiş Milletler'in yaptığı tanımdır. Birleşmiş Milletlerin yaptığı tanım, daha çok devletlerarasında kıyaslama yapabilmek için genelleştirilmiştir. NATO'nun tanımı, sonradan diğer uluslararası kuruluşların SIPRI, ABD Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı (US-ACDA) verileri de göz önünde bulundurularak geliştirilmiştir. NATO'nun tanımı askeri operasyonlardan finansal verilere kadar birçok bilgi barındıran detaylı bir tanımdır. IMF'nin tanımı da ise Dünya Bankası ve IMF'den elde edilen birtakım verilerden yola çıkarak oluşturulmuştur. Bu farklı sınıflandırmalara arasında daha çok NATO'nun yaptığı sınıflandırma benimsenmiştir. (Tuncay, 2017:24-25)

TABLO 3 : NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler'in, Tanımladığı Savunma Harcamaları

Olası Savunma Harcamaları Kalemleri	NATO	IMF	UN
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
2. Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu içindeki teknisyen, bürokrat vs. ücretleri (Akrabalar dahil)	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (Akrabalar dahil)	X	X	X
4. Emeklilik maaşı	X	-	X
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	X	X	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedariki	X	X	X
10. Askeri araştırma ve geliştirme	X	X	X

Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlarla ilgili			
Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	Xb	-	-
12. Silah ve üretim yerleri vb. korumak	Xb	X	-
13. Silah üretim sübvansiyonları/Değişim sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
15. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	X	X	-
16. Sivil savunma	-	X	X
Eski Askeri Güçler/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan menfaatler vb.	-	-	-
18. Savaş borçları Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar	-	-	-
19. Orduya bağlı olmayan güçler/Jandarma gücü	Xc	Xc	Xc
20. Sınırlar/Gümrük muhafızları	Xc	Xc	Xc
21. Polis idaresi	Xc	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım/Felaketten kurtarma	X	-	-
23. Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	X	X	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
24. Kredi temini	X	X	-
a Semboller: X: Savunma harcamalarına dahil, - : Savunma harcamalarına dahil değil.			
b Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa.			
c Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman.			

(Baran, 2018:61)

Ulusal ve standartlar tanımlamalarda çok farklılıklar bulunmaktadır. Mesela 1993 yılında

Almanya'nın savunma bütçesi 49.602 milyon DM iken, NATO kriterlerine göre hesaplandığında tutar 63.854 milyon DM'ye çıkmaktadır. Yine Çin'in 1993'de 7,3 milyar ABD doları olarak hesap edilen resmi savunma harcamaları, tanımlamaya savunma sanayisiyle ilgili üretim desteklemeleri ve AR-GE giderleri de eklendiğinde 34 milyar ABD dolarına çıkararak yaklaşık 6 kat artmıştır. Savunma harcaması tanımlamaları arasındaki farklar, ülkeler arasındaki güçlükler yaşanmasına neden olmaktadır. Ülkeler genellikle savunma harcamalarını gizlemek ya da düşük göstermek isterler. Tanımlamalar arasındaki bu farklar, savunma harcamalarının gizlenmesinde ve düşük gösterilmesinde kolaylık sağlar. Bilhassa silah üretimlerinin çoğunu kendileri yapan ve savunma giderleri fazla olan gelişmiş devletler, bu yolu kullanıp, yapılan bazı harcamaları savunma bütçesi dışında göstermektedirler. (Tanrıverdi, 2010:119-120)

İstatistiki Verilerin Sağlanması

Savunma harcamalarıyla ilgili bilgiler kritik öneme sahip bilgiler olduğundan ve demokratik ülkelerde dahi bu bilgiler devlet sırrı olarak görüldüğünden, doğru bilgileri elde etmek çok güçtür. Savunma bütçelerinin "siyah programlar (black programmes)" olarak isimlendirilen bölümüyle ilgili bilgiler kamuoyu ile paylaşılmamaktadır. (Giray, 2004:186)

Savunma harcamalarıyla alakalı çalışma yapan kişilerin karşısına çıkan en büyük problem, harcamaların tutarlarıyla, silah üretimiyle, ithalat ve ihracatlarla, yerli üretim oranlarıyla, maliyetlerle, istihdam ve karlılık gibi konularda ve bilhassa bunlarla ilgili sayısal veriler elde etmede doğru kaynaklara ulaşamamaktır. Devletler ve üretici şirketler, güvenlik ve gizlilik nedeniyle savunma harcamalarıyla ilgili bilgileri yayınlamamakta veya net bilgiler vermemektedirler. (Kaya, 2006:1)

Savunma harcamalarıyla ilgili veriler yayınlayan kuruluşlar; Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü(IISS) ile Silah Kontrol ve silahsızlanma Ajansı (ACDA)'dır. SIPRI'nın verdiği bilgiler daha güvenilir olarak değerlendirilmekte ve savunmayla ilgili harcamaları NATO tanımlamasını esas alarak raporlamaktadır. (Şişman, 2017:1)

ACDA da, yayınlarını NATO tanımlamalarını esas olarak yaptığı halde, yayınladığı bilgilerin güvenilir olmadığı ve harcamaların gerçeğinden az gösterildiği düşünülmektedir. (Kaya, 2006:11)

Tüm dünyada devletleri, kendi savunma harcamalarının gerçek bilgilerini titizlikle saklamaktadırlar. SIPRI, ACDA, IISS gibi kuruluşların verilerinde de, bazen verilmesi gereken bazı bilgiler yer almamakta, bazen de devletlerin kendi verdiği resmi rakamlarla örtüşmemektedir. Dolayısıyla araştırmacıların en büyük problemi, savunma harcamalarının ölçümü ve güvenilirliğidir. Araştırmalarda ulusal kuruluşlardan yayınlanan verilerin güvenilirliği tartışılır olduğundan, uluslararası kuruluşların verilerine daha çok kullanılmaktadır. Ulusal yayınlardaki bilgiler güvenlik gerekçesiyle gizlenmekte ve araştırmalarda elde

edilememektedir. Resmi olmayan bu kaynakların kullanılması da araştırmalara bazı kısıtlamalar koymaktadır. (Kaya, 2006:1) (

Dünyada Savunma Harcamaları

Savunma harcamalarının miktarı devletlerin gelişmişlik seviyelerine göre farklı eğilimler gösterir. Gelişmiş devletlerde savunma harcamaları, ekonomik açıdan ve farklı bakış açılarından derinlemesine irdelenerek planlanırken, gelişmekte olan devletlerde ekonomik gerekçelerden çok, güvenlik ihtiyacı ve savunma içgüdüğü belirleyici olur. Savunma harcamaları planlanırken göz önünde bulundurulmuş kriterlerden biri komşu devletlerin veya o coğrafyada tehdit oluşturan diğer devletlerin savunma harcamalarının artması veya artıracığına dair belirtilerin ya da istihbaratın olmasıdır. (Tanrıverdi, 2010:155)

Ülkeler, güçlenmek, uluslararası arenada söz sahibi olmak, dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunmak gibi nedenlerle çeşitli savunma harcamalarına yatırım yaparlar. Mesela hem komşu hem de NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan, müttefik olmalarına rağmen birbirlerini tehdit olarak görüp, birbirlerine karşı silahlanmaktadırlar. (Tanrıverdi, 2010:120)

Dünya genelinde savunma harcamaları, İkinci Dünya Savaşından artmaya başlayıp, Soğuk savaş döneminde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1987 yılından itibaren ise düşüşe geçtiği görülmektedir. Harcamalardaki düşüşün sebebi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Soğuk savaşın bittiği izlenimi ve az gelişmiş ülkelerin maddi sıkıntılardan dolayı daha çok kamu harcamalarına yönelmesidir. (Taş vd., 2013: 665)

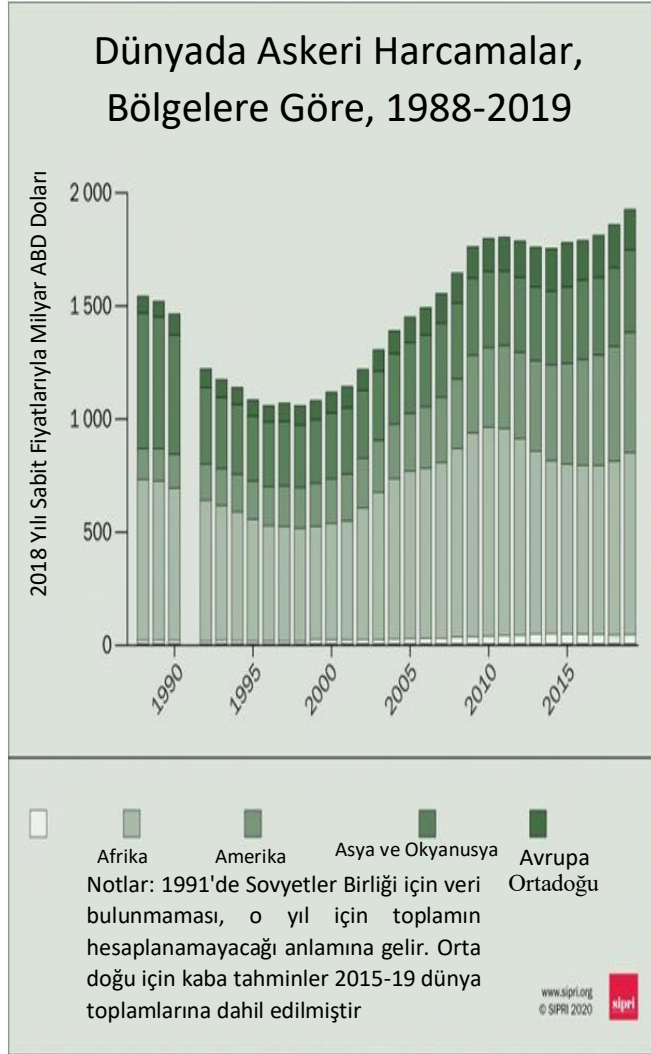
1980'lerin sonunda SSCB'nin dağılmasıyla, dünyadaki savunma harcamaları büyük oranda azalmıştır. 1990'lardaki İkinci Körfez savaşından dolayı Batı devletlerin silahlanarak neden olduğu hafif miktarda artış dışında, savunma harcamalarının o güne kadarki en yüksek seviyeye ulaştığı yıl olan 1987'den 1997'ye kadar dünya genelinde savunma harcamaları düzenli şekilde azalmış ve bu on yıllık süreçte üçte bir oranında düşmüştür. Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'da 1998 yılından sonra askeri harcamalar yeniden yükselmeye başlamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ve Doğu Avrupa devletlerindeki savunma harcamalarına ayrılan kaynaklar başka alanlara yönlendirilmiş ve askeri harcamalardan azalma izlenmiştir. Batı Avrupa ve NATO da bu durumdan etkilenmiş ve askeri harcamalarda düşüşler görülmüştür. Aynı şekilde gelişmekte olan devletlerde de askeri harcamalar azalma eğilimine girmiştir. (Tanrıverdi, 2010:120-121)

Ancak askeri harcamalara ayrılan paydaki düşüş trendi çok uzun sürmemiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesi, Arap Baharı, Ortadoğu'daki gelişmeler, terör eylemlerindeki artışlar sebebiyle askeri harcamaların bütçedeki içindeki payı yeniden yükselmiştir. (Ertekin, 2020:464)

2018 yılında Dünyada yapılan toplam askeri harcama miktarı 1.822 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktar

Dünya GSYH'sının %2.1'ini teşkil etmekte ve kişi başına 239 dolara tekabül etmektedir. NATO bu harcamaları GSYH'nın %2'si ile sınırlamıştır. Ortalama düzeyde ekonomisi olan Amerika kıtasındaki devletlerin 2018 de savunma giderleri GSYH'larının %1.4'üne eşittir. Bu ortalamalar 2018 sonunda Avrupa'da % 1.6, Afrika'da ve Okyanusya'da %1.7 ve Ortadoğu devletlerinde de %4.4 olarak gerçekleşmiş, aynı dönemde ABD, Çin, Suudi Arabistan, Hindistan ve Fransa dünyadaki toplam savunma harcamalarının % 60'ını yapmıştır (Ertekin, 2020:464)

GRAFİK 1: Dünya’da 1988-2019 Yılları Arasında Yapılan Toplam Askeri Harcamalar^{3, 4}

Kaynak: SIPRI, Military expenditure, 2020

Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü'nün (SIPRI) verilerine göre; 2019'da toplam küresel savunma harcaması 1917 milyar dolara yükselmiştir. 2019 yılı toplamı, 2018'e göre yüzde 3,6'lık bir artışı ve 2010'dan bu yana harcamalardaki en büyük yıllık artışı temsil etmektedir. Harcamaların yüzde 62'sini oluşturan 2019'da en büyük beş harcama yapan ülke ABD, Çin, Hindistan, Rusya ve Suudi Arabistan olmuştur. Böylelikle bu iki Asya devleti ilk defa askeri harcamalarda ilk üç içinde yer almıştır. 2019'daki küresel askeri harcamalar, küresel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) yüzde 2,2'sini temsil etmekte ve bu kişi başına yaklaşık 249 dolara denk gelmektedir. SIPRI Araştırmacısı Dr. Nan Tian bu durumu "Bu, 2008 küresel mali krizinden bu yana en yüksek harcama seviyesi ve muhtemelen harcamalarda bir zirveyi temsil ediyor." şeklinde ifade etmiştir. (SIPRI, 2020)

ABD'nin askeri harcamaları 2019'da yüzde 5,3 artarak 732 milyar dolara yükselmiş ve küresel askeri

harcamaların yüzde 38'ini oluşturmuştur. Bu verilere göre yalnızca 2019'da ABD harcamalarındaki artış, Almanya'nın o yılki askeri harcamalarının tamamına eşittir. SIPRI Kıdemli Araştırmacısı Pieter D. Wezeman, ABD'nin askeri harcamalarıyla ilgili olarak "ABD askeri harcamalarındaki son büyüme, büyük ölçüde büyük güçler arasındaki rekabete algılanan geri dönüşe dayanıyor," demektedir. (SIPRI, 2020)

2019'da Çin ve Hindistan, sırasıyla dünyanın ikinci ve üçüncü en büyük askeri harcama yapan ülkeler olarak kayda geçmiştir. Çin'in askeri harcamaları 2019'da 2018'e göre yüzde 5,1 artarak 261 milyar dolara ulaşırken, Hindistan'ın askeri harcaması yüzde 6,8 artarak 71,1 milyar dolara ulaşmıştır. SIPRI Kıdemli Araştırmacısı Siemon T. Wezeman Hindistan hakkında "Hindistan'ın hem Pakistan hem de Çin ile gerilimleri ve rekabeti, artan askeri harcamalarının ana itici güçlerinden biri" demektedir. Çin ve Hindistan'a ek olarak, Japonya (47,6 milyar dolar) ve Güney Kore (43,9 milyar dolar) Asya ve Okyanusya'daki en büyük askeri harcama yapan ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Bölgedeki askeri harcamalar en az 1989'dan beri her yıl artmaktadır. (SIPRI, 2020)

Almanya'nın askeri harcamaları 2019'da yüzde 10 artarak 49,3 milyar dolara çıkmıştır. Bu, 2019'da en çok askeri harcama yapan 15 ülke arasında harcamalardaki en büyük artış olmuştur. SIPRI Araştırmacısı Diego Lopes da Silva konu hakkında "Alman askeri harcamalarındaki artış, kısmen, birçok Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üye devletinin paylaştığı Rusya'dan artan bir tehdit algısıyla açıklanabilir." demektedir. Bununla birlikte, Fransa ve Birleşik Krallık'ın askeri harcamaları nispeten sabit kalmıştır. (SIPRI, 2020)

Orta Avrupa'da NATO üyesi devletler arasında askeri harcamalarda keskin artışlar gözlemlenmiştir. Örneğin, Bulgaristan'da - temelde yeni savaş uçakları için yapılan ödemeler nedeniyle - yüzde 127 oranında artış ve Romanya'da yüzde 17 artış kaydedilmiştir. 29 NATO üye devletinin toplam askeri harcaması 2019'da 1035 milyar ABD doları olmuştur. 2019'da Rusya, dünyanın en büyük dördüncü harcama yapan ülkesi olmuş ve askeri harcamalarını yüzde 4,5 artırarak 65,1 milyar dolara yükseltmiştir. SIPRI Araştırmacısı Alexandra Kuimova konu hakkında "GSYİH'sinin yüzde 3,9'u ile Rusya'nın askeri harcama yükü 2019'da Avrupa'nın en yükseklerindendi" demiştir. (SIPRI, 2020)

Silahlı çatışma, Sahra altı Afrika'daki askeri harcamaların değişken doğasının ana itici güçlerinden biridir. Örneğin, devam eden çok sayıda silahlı çatışmanın yaşandığı Sahel ve Çad Gölü bölgesinde, 2019 yılında Burkina Faso (yüzde 22), Kamerun (yüzde 1,4) ve Mali'de (yüzde 3,6) askeri harcamalar artarken, Çad'da düşüş yaşanmıştır (Yüzde -5,1), Nijer (yüzde -20) ve Nijerya (yüzde -8,2). Silahlı çatışmaya dâhil olan Orta Afrika ülkeleri arasında 2019'daki askeri harcamalar genel olarak artmıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti (yüzde 8,7), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (yüzde 16) ve Uganda (yüzde 52) 2019'da askeri harcamaları artırmıştır. (SIPRI, 2020)

Ayrıca, Güney Amerika'daki askeri harcamalar 2019'da nispeten değişmemiş ve 52,8 milyar dolar

³ 2018 Yılı Sabit Fiyatlarıyla Milyar ABD Doları

⁴ 1991 yılına ait veriler mevcut değildir.

olmuştur. Brezilya, alt bölgedeki toplam askeri harcamaların yüzde 51'ini karşılamıştır. Afrika'daki eyaletlerin birleşik askeri harcamaları 2019'da yüzde 1,5 artarak tahmini 41,2 milyar dolara ulaşmıştır ki bu bölgenin beş yıldır ilk harcama artışıdır. Güney Doğu Asya'daki askeri harcamalar 2019'da yüzde 4,2 artarak 40,5 milyar dolara ulaşmıştır. Ortalama askeri harcama yükü (verilerin ulaşılabilirdiği ülkelerde) Amerika, Afrika, Avrupa, Asya ve Okyanusya ve yüzde 1,7 ve Orta Doğu için yüzde 4,5 yüzde 1,6 ülkeler için GSYİH'nın yüzde 1.4 olmuştur. (SIPRI, 2020)

TABLO 4: Dünya'da 1988-2019 Yılları Arasında Yapılan Toplam Askeri Harcamalar^{5,6}

Yıllar	Irak Hariç Tutarlar	Irak Dahil Tutarlar
1988	1538	
1989	1516	
1990	1460	
1991		..
1992	1217	
1993	1170	
1994	1135	
1995	1080	
1996	1055	
1997	1066	
1998	1054	
1999	1077	
2000	1114	
2001	1139	
2002	1215	
2003	1301	
2004	1384	1386
2005	1443	1446
2006	1486	1488
2007	1548	1551
2008	1637	1641
2009	1753	1757
2010	1789	1793
2011	1794	1799

2012	1778	1783
2013	1748	1756
2014	1743	1750
2015	1766	1776
2016	1779	1785
2017	1800	1807
2018	1849	1855
2019	1914	1922

2019 (current prices) 1909 1917

Kaynak: SIPRI, Military expenditure, 2020

TABLO 5: 1988-2019 Yılları Arasındaki Bölgesel Savunma Harcamaları⁷

Yıllar	Afrika	Amerika	Asya ve Okyanusya	Avrupa	Ortadoğu (Irak Hariç)	Ortadoğu (Irak Dahil)
1988	16,3	712	136	599	74,5	
1989	16,5	705	143	582	68,6	
1990	16,4	673	150	528	92,9	
1991	14,5	595	153		103	
1992	13,6	623	160	338	83,1	
1993	16,1	596	164	315	79,1	
1994	15,1	570	165	308	76,5	
1995	13,7	538	170	286	72,6	
1996	13,1	511	174	284	73,1	
1997	14,1	505	180	286	80,4	
1998	14,4	497	181	276	85,7	
1999	21,0	499	191	281	83,8	
2000	18,3	517	196	290	92,6	
2001	18,7	525	208	293	95,5	
2002	20,9	582	219	300	93,0	
2003	20,1	652	228	306	94,9	
2004	22,6	708	242	310	101	103
2005	23,5	742	255	313	110	112
2006	25,5	754	270	318	119	121
2007	26,8	777	288	327	128	132
2008	31,5	834	306	336	129	133
2009	33,2	899	344	342	135	139

⁵ Tablonun son satırı 2019 sabit ABD doları kuruna göre diğer veriler 2018 yılı sabit kuruna göre milyar ABD doları olarak hesaplanmıştır

⁶ 1991 yılına ait veriler mevcut değildir.

⁷ Son Satır 2019 Sabit Abd Doları Kuruna Göre Diğer Veriler 2018 Yılı Sabit Kuruna Göre Milyar ABD Doları Olarak Hesaplanmıştır

2010	35,5	924	352	336	141	146
2011	39,2	914	366	330	144	149
2012	40,4	868	381	331	157	161
2013	45,1	808	400	326	168	176
2014	46,4	764	423	328	181	188
2015	44,3	750	446	337
2016	43,3	747	467	351
2017	42,5	746	489	342
2018	41,0	768	507	348
2019	41,6	805	531	365
2019						
Güncel Fiyatlar	41,2	815	523	356

SIPRI, Military expenditure, 2020

Tablo 5'e göre ABD'nin dünyada ve bölgesel olarak yaptığı savunma harcamalarının toplamı, neredeyse dünyadaki savunma harcamalarının yarısına eşittir.

TABLO 6: 2019'da En Çok Askeri Harcama Yapan 40 Ülke

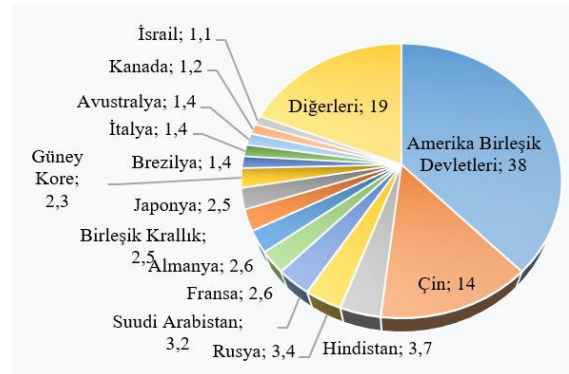
Sıra	2019	2018a	Ülke	Harcama (\$Milyar), 2019	Değişme (%)		GSYİH'nin bir payı olarak harcama (%) ^b		Dünya Payı(%) ^c
					2018-19	2019-19	2019	2010	
1	1		Amerika Birleşik Devletleri	732	5.3	-15	3.4	4.9	38
2	2		Çin	[261]	5.1	85	[1.9]	[1.9]	[14]
3	4		Hindistan	71.1	6.8	37	2.4	2.7	3.7
4	5		Rusya	65.1	4.5	30	3.9	3.6	3.4
5	3		Suudi Arabistan	[61.9]	-16	14	[8.0]	8.6	[3.2]
Alt toplam ilk 5				1 191	62
6	6		Fransa	50.1	1.6	3.5	1.9	2.0	2.6
7	9		Almanya	49.3	10	15	1.3	1.3	2.6
8	7		Birleşik Krallık	48.7	0.0	-15	1.7	2.4	2.5
9	8		Japonya	47.6	-0.1	2.0	0.9	1.0	2.5
10	10		Güney Kore	43.9	7.5	36	2.7	2.5	2.3
Alt toplam ilk 10				1 430	75
11	11		Brezilya	26.9	-0.5	6.1	1.5	1.5	1.4
12	12		İtalya	26.8	0.8	-11	1.4	1.5	1.4
13	13		Avustralya	25.9	2.1	23	1.9	1.9	1.4
14	14		Kanada	22.2	-2.0	27	1.3	1.2	1.2
15	15		İsrail	20.5	1.7	30	5.3	5.9	1.1
Alt toplam ilk 15				1 553	81
16	16		Türkiye	20.4	5.8	86	2.7	2.3	1.1

17	17	İspanya	17.2	0.9	-7.1	1.2	1.4	0.9
18	20	İran	12.6	-15	-36	2.3	2.9	0.7
19	21	Hollanda	12.1	12	9.8	1.3	1.3	0.6
20	18	Polonya	11.9	2.5	51	2.0	1.8	0.6
21	22	Singapur	11.2	3.9	21	3.2	3.4	0.6
22	23	Tayvan	10.4	1.1	1.9	1.7	2.0	0.5
23	25	Cezayir	10.3	7.8	93	6.0	3.5	0.5
24	19	Pakistan	10.3	1.8	70	4.0	3.4	0.5
25	24	Kolombiya	10.1	6.5	18	3.2	3.6	0.5
26	28	Kuveyt	7.7	4.7	48	5.6	3.8	0.4
27	27	Endonezya	7.7	-2.3	69	0.7	0.6	0.4
28	31	Irak	7.6	21	73	3.5	2.7	0.4
29	30	Tayland	7.3	1.4	27	1.3	1.6	0.4
30	29	Norveç	7.0	4.7	30	1.7	1.5	0.4
31	26	Umman	6.7	-12	60	8.8	6.3	0.4
32	32	Meksika	6.5	7.9	47	0.5	0.5	0.3
33	34	İsveç	5.9	10	19	1.1	1.2	0.3
34	33	Yunanistan	5.5	-0.4	-23	2.6	2.7	0.3
35	41	Ukrayna	5.2	9.3	132	3.4	1.9	0.3
36	35	Şili	5.2	0.3	11	1.8	2.2	0.3
37	37	İsviçre	5.2	12	20	0.7	0.7	0.3
38	40	Romanya	4.9	17	154	2.0	1.3	0.3
39	36	Belçika	4.8	3.4	-7.3	0.9	1.1	0.3
40	38	Danimarka	4.6	4.2	8.1	1.3	1.4	0.2
Alt toplam ilk 40 Dünya			1 771	92
Alt toplam ilk 40 Dünya			1 917	3.6	7.2	2.2	2.5	100

.. = veri mevcut değil veya uygulanamaz; [] = SIPRI tahmini; GSYİH = Gayri Safi Yurtiçi Hasıla.

a 2018 Sıralamaları, SIPRI Askeri Harcamaları Veritabanı'nın mevcut baskısında güncellenmiş askeri harcama rakamlarına dayanmaktadır. Bu nedenle, SIPRI 2019 Yılığında ve 2019'daki diğer SIPRI yayınlarında verilen 2018 sıralamasından farklı olabilirler.
b GSYİH'nin bir payı olarak askeri harcama rakamları, Uluslararası Para Fonu Dünya Ekonomik Görünümü ve Uluslararası Finansal İstatistik Veritabanı 2019 GSYİH tahminlerine dayanmaktadır. (Tian vd., 2020)

GRAFİK 2: 2019'da en çok askeri harcama yapan 15 ülkenin dünya savunma harcamalarındaki payı

SIPRI, Military spending graphics 2019, 2020

SONUÇ

Bir ülkenin bağımsızlığını sürdürebilmesi için dışarıdan gelecek tehditlere ve ülke içerisinde yaşanacak

karışıklıklara karşı tedbirli olması, yeri geldiğinde kendini koruyabilmesi gerekmektedir. Devletler bir tehditle karşılaştıklarında kendilerini koruyabilmek için stratejik savunma harcamaları yapmak durumundadır. Savunma harcamalarının en başında da silahlanma gelmektedir. Günümüzde devletler, silahlanma için tarihte eşi görülmemiş bir yarışa girmiş ve ekonomik gelirlerinden savunma harcamaları için çok büyük paylar ayırmaya başlamışlardır. Dolayısıyla uluslararası silah ticareti hem uluslararası siyasi ilişkilerde hem de uluslararası ekonomik ilişkilerde önemli başlıklardan birisi haline almıştır. Güvenlik konularının üst düzey hassasiyetle ele alındığı uluslararası ortamda devletlerin güvenliğiyle doğrudan ve dolaylı olarak ilintili olan silah ticaretini de mutlaka incelenmeli ve gelişen silah teknolojileri takip edilmelidir. Silah teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak devletlerin silah ve savunma harcamalarına ayırdıkları pay da değişebilmektedir. Özellikle güvenlik konusunda riskli sayılabilecek bölgelerdeki silah ve savunma harcamaları daha da dikkat çekmektedir ancak rakamlar göstermiştir ki bölgesel tehdit içerisinde olmayan ülkeler de silah ve savunma harcamalarında önemli pay sahibidir. Dolayısıyla silah ticaretinin parametrelerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından uluslararası silah ticaretinin ve savunma harcamalarının nitel ve nicel özelliklerinin anlaşılması son derece önemlidir. Bu çalışma bu hususlarda katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Kaynakça

Makaleler

- BARAN, T. (2018). Türkiye’de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 4(2), 58-81.
- ERTEKİN, Ş. (2020). Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(41), 460-474.
- TAŞ, S., Örnek, İ., & AKSOĞAN, G. (2013). Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 659-682.
- TUNCAY, Ö. (2017). Analizi, Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC STUDIES*, 3(1), 23-37.
- ŞİŞMAN, D. (2017). Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 223-237.
- GİRAY, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- KULA, S., & ÇAKAR, B. (2015). Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(12), 193-194.
- Tezler**
- YAYIM, A. F. (2006). *Savunma Sanayiinde Küreselleşme Biçimleri : Özel Askeri Şirketler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KAYA, E. (2006). *Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri (1980-2004 Türkiye Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- ŞİMŞEK, E. (2011). *Örgütsel İletişim ve Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumuna Etkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- TANRIVERDİ, E. (2010). *Silahlanma ve Çevresel Güvenlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- İnternet kaynakları**
- TIAN, N., KUIMOVA, A., SILVA, D. I., WEZEMAN, P. D., & WEZEMAN, S. T. (2020, 12 12). *Trends In World Military Expenditure, 2019*. https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0.pdf adresinden alındı
- Top 100 for 2020. (2020, 12 02). *Top 100 | Defense News, News about defense programs, business, and technology*. 12 02, 2020 tarihinde Top 100 for 2020: <https://people.defensenews.com/top-100/> adresinden alındı
- SIPRI. (2020, 12 12). *Global military expenditure sees largest annual increase in a decade—says SIPRI—reaching \$1917 billion in 2019 | SIPRI*. Global military expenditure sees largest annual increase in a decade—says SIPRI—reaching \$1917 billion in 2019: [https://www.sipri.org/media/press-release/2020/global-military-expenditure-sees-largest-annual-increase-decade-says-sipri-reaching-1917-billion#:~:text=\(Stockholm%2C%2027%20April%202020\),Peace%20Research%20Institute%20\(SIPRI\)](https://www.sipri.org/media/press-release/2020/global-military-expenditure-sees-largest-annual-increase-decade-says-sipri-reaching-1917-billion#:~:text=(Stockholm%2C%2027%20April%202020),Peace%20Research%20Institute%20(SIPRI)) adresinden alındı
- SIPRI. (2020, 12 12). *Military expenditure*. Military expenditure | SIPRI: <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure> adresinden alındı

SIPRI. (2020, 12 12). *Military spending graphics 2019*.
Military spending graphics 2019:
<https://www.sipri.org/gallery/military-spending-graphics-2019> adresinden alındı

SIPRI. (2020, 12 12). *SIPRI Military Expenditure Database / SIPRI*. SIPRI Military Expenditure Database: view-source:<https://www.sipri.org/databases/milex> adresinden alındı